

A magyar katolikus egyház ifjúságnevelési és hitoktatási lehetőségei 1957 és 1978 között az ÁEH titkosan kezelt iratainak tükrében

Kérdések a Kádár-korszak egyháztörténetéhez

A Kádár-korszak egyháztörténetét vizsgálva kérdések hosszú láncolatába botlunk. Volt-e vallásszabadság Magyarországon ebben a korszakban? Mit értettek vallásszabadság alatt hatalom vezetői és mit a vallásos világnézetű tömegek? Létezett-e egyházpolitikai szempontból „magyar modell”? Valóban a Kádár-rendszer elismerését jelentette-e az 1964-es részleges megállapodás? Vagy inkább a Vatikán tekintette kísérleti terepnek Magyarországot annak felmérésére, hogy képes-e, s ha igen, hogyan tud működni az egyház a kommunizmusban? Mi volt az alkalmazkodás ára és társadalmi előnye? S végső soron szabadon élhettek-e az egyházak a Kádár-korszak Magyarországon, vagy egyszerűen a rendszer politikai és erkölcsi előmozdítójává lettek? Avagy ellenkezőleg, a rendszer ellenzéke voltak?

Én most azokra a kérdésre keresem a választ – felhasználva hozzá az Állami Egyházügyi Hivatal¹ korszakra vonatkozó, titkosan ügykezelt iratait –, hogy mit tett, milyen eredményeket ért el a fiatalok nevelésében a katolikus egyház 1958 és 1978 között. Vizsgálom azt is, hogy az államhatalom milyen módon reagált az egyház akcióira. Áttekintésem 1978-ig terjed – részben terjedelmi okok miatt, részben pedig mert a katolikus egyházban ekkorra alakultak ki azok az ifjúságneveléssel, hitoktatással kapcsolatos markáns tendenciák, amelyek a rendszerváltásig lényegileg már nem is változtak. A problémakört

¹ Az Állami Egyházügyi Hivatal felállítását az 1951. évi I. törvény rendelte el. A haladéktalanul felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata a hazánkban kiépülő kommunista pártállami rendszer egyházpolitikai programjának széles körű és tervszerű végrehajtása volt.

– az alábbiakban vázoltakon kívül – nyilván számos más aspektusból is érdemes lesz vizsgálni, kivált szociológiai vagy társadalomföldrajzi szempontból annak kimutatására, hogy milyen hasonlóságok és eltérések igazolhatók időben és térben.

A korai Kádár-korszak egyházpolitikai vázлата

Ebben a munkámban nem áll módomban részletezni az 1957 utáni egyházpolitika jellemzőit, ezért csak néhány kulcsszóval eleveníteném fel az erre vonatkozó ismereteket.

1. az 1956 előtti status quo helyreállítása, az egyházak ismételt ellenőrzés alá vonása 1958-ig;
2. népfrontos, az egyházak felé is békülékeny egyházpolitika 1958 után;
3. a békepapi mozgalom feltámasztása a püspökök által ellenőrzött/irányított Opus Pacis képében;
4. a politikai inga ki- vagy visszalengései a Rákosi-érát idéző módszerek felé, ilyenek tekinthető az 1961-es, 1965-ös letartóztatási hullám;
5. részleges megállapodás a magyar állam és az Apostoli Szentszék között 1964-ben.

1958-ban két, egyházpolitikai szempontból döntő jelentőségű párthatározat született, amelyek hosszú időre meghatározták a hitoktatás és az ifjúságnevelés kereteit. Elsőként az MSZMP KB Politikai Bizottságának június 10-ei határozatát említjük, amely kifejezetten a hitoktatással és az ifjúság nevelésével foglalkozott: „Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsődlozolás, bérmálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen.”² Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. július 22-ei határozata pedig szentesítette az új típusú szövetségi politikát: „... a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk”³.

² Az MSZMP PB 1958. június 10-ei határozata az állam és az egyházak közötti viszonyról. Közli Balogh-Gergely, 2005. 999. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. Budapest, 1958. július 22. Uo. 1009.

A „hallgató egyház” erőfeszítése az ifjúságnevelés lehetőségeinek bővítésére. A „reakció” akciói és a hatalom reakciói

Az egyházüldözéssel, az egyháziak elleni büntetőeljárásokkal meglehetősen sokan foglalkoztak és foglalkoznak. Az alábbiakban azt próbálom mozaikszerűen felvillantani: milyen ellenakciók indultak el a katolikus egyházon belül, vagy ha úgy tetszik, volt-e és milyen mértékű katolikus offenzíva? Hiszen az nyilvánvaló, hogy a katolikus egyházhoz tartozók közül sokan vallási vagy más okból, de nem fogadták el a rendszer állampolgárokra kényszerített kereteit. Lénárd Ödön piarista szerzetes, aki a katolikus papok közül legtovább volt börtönben (18 és fél esztendő), így fogalmazta meg ezt az elvi álláspontot: *„Csak az örök dogmatikai fogalmak elvárásai szerint járhatunk el, láncokban is, szabadon is.”*⁴ Akik így járnak el, azok Lénárd megfogalmazása szerint a „hallgató egyházhoz” tartoznak, akár a mártírságot is vállalva, akár passzív ellenállással, csöndes szenvedéssel, óvatos és nem látványos munkával.⁵

Az első nagyon komoly fiaskót az erősödő hatalom 1959–1960-ban szenvedte el a „hallgató egyház” tagjaitól. A Központi Szeminárium kispapjait be akarták ültetni hallgatósnak az 1959. január 23-án rendezett Országos Papi Békegyűlésre. Amikor ezt megtagadták, kizárták őket a szemináriumból. *„Az eset azonban az egykori rákosista Olt Károly által vezetett Állami Egyházügyi Hivatal tekintélyét igencsak aláásta, ugyanis kiderült – a rendszer meghökkenésére és a katolikus hierarchia többsége számára nagy meglepetésként –, hogy a kicsapott szeminaristáknak nem csupán tanulmányaikat sikerült illegálisan folytatni, de titokban fel is szenteltették magukat. Egyházjogilag megfelelően, de a hatályban lévő állami törvényekkel szembe helyezkedve.”*⁶

Az államhatalom megtorlással válaszolt. 1961-ban a legsúlyosabb egyházüldöző per, a „fekete hollók” fedőnevű állambiztonsági szervek által realizált akció zajlott.⁷ A megtorló akció céljai között szerepelt az ifjúsággal való illegális foglalkozás megtörése, melyet politikai célú elitképzésnek minősítettek.

Az állam által „illegálisnak” és „klerikális reakciónak” nevezett „hallgató egyház” azonban folytatta ifjúságnevelő munkáját. Ezért 1965-ben újabb perekre került sor, amelyről a BM – késéssel ugyan – de tájékoztatta az ÁEH illetékeseit. *„Ugyancsak államellenes összeesküvést hoztak létre a volt Regnum Marianum papi közösség tagjai... [...] Kb. 80-100 középiskolás fiatal és egyetemi hallgatót vontak be az illegációba, részükre csoportfoglalkozást tartottak, ahol a vallásoktatás leple alatt ellenséges propaganda előadásokkal igyekeztek a fiatalokat szembeállítani társadalmi rendszerünkkel.”*⁸

⁴ Lénárd, 2008. 9.

⁵ Uo. 27–28.

⁶ Balogh, 2013. 58.

⁷ A történetek elemzését lásd Wirthné, 2015.

⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0037/1967. A Belügyminisztérium tájékoztató átírtata az ÁEH elnökének. Budapest, 1967. január 6.

A tiltások és bebörtönzések ellenére az alsópapság egy része óvatosan, a hitoktatás és nevelés újabb lehetőségeit kutatta és alkalmazta. A jelentések az ifjúságnevelés terén az egyház újszerű erőfeszítéseiről számolnak be a hatvanas évek közepétől.

„... római katolikus egyház papjai [...] sokrétű tevékenységet fejtenek ki. Előfordult olyan eset is, amikor diák-istentiszteleteken hívták fel a fiatalok figyelmét, vagy családlátogatás alkalmával agitálták a szülőket az illegális [nem iskolai – Gy. Gy.] vallásoktatáson való részvételre. Volt azonban már arra is példa, hogy az egyházi pénzbeszedő, vagy egyéb világi aktíva szervezte e célra az ifjúságot. [...] Dánszentmiklóson a plébános [...] a szülőkkel rendszeresen kapcsolatot tartott és több esetben a plébánián illegális – játékkal egybekötött – foglalkozásokat szervezett. Törtel községben [...] a hitoktató [...] is szervezett a gyerekek részére különböző játékokat pl. futball, sakk, stb.”⁹

1967–68-ban az ÁEH egyházügyi előadói az egyháziak által alkalmazott – számukra veszélyt jelentő – újabb korszerű eljárásokra, hitre nevelő eszközökre hívták fel a figyelmet: „Különböző módszerekkel találkozunk, pl. Abonyban „Beat misét” tartottak, amellyel az ifjúság megnyerését próbálták elősegíteni. [...] Főleg a tanyavilágban a házaknál való misézést kívánják megszervezni.”¹⁰ „Az egyházak világnézeti tömegbefolyásuk megtartásáért és szélesítéséért, fokozzák az egyház és a vallás korszerűsítésére irányuló lépéseiket. [...] Hagyományos szertartásaikat modernizálják. Szaporodnak a zenei áhítatok. Erőteljesen fejlesztik az iskolán kívüli vallásoktatás formáit.”¹¹

Nyilvánvaló, hogy a papság a hit vonzóbbá tétele érdekében próbálgatta a nyugati világban már elterjedt módszereket, és a hittételeket ily módon is közelítette a fiatalok „nyelvéhez”.

A vallásoktatás régi-új formája, a „katekézis”. A hitoktatás kereteinek tágítása

A „hallgató egyház” a hitre való nevelés egyik legfontosabb eszközeként tekintett a templomi katekézis, vagy ahogy akkoriban általában nevezték, a templomi hitoktatás lehetőségére. Az iskolai hitoktatás 1949-ben kezdődött visszaszorítása – amelynek következtében minimálisra zuhant a hittanra beíratott gyermekek száma,¹² hittankönyvek pedig évtizedeken át nem jelenhettek meg – kiváltotta az egyházi ellenakciót, és rövidesen a templomi hitoktatás vált egyre fontosabbá. Ezzel az egyház épp azt próbálta előnnyé vál-

⁹ MNL OL XIX-A-21-d-007-05-1966. Jelentés az 1966. év első félévéről (Pest megye).

¹⁰ MNL OL XIX-A-21-d-007-7/1967. Jelentés az egyházpolitikai helyzet alakulásáról, 1967. I. félévben (Pest megye).

¹¹ MNL OL XIX-A-21-d-0032-14/1968. Javaslat a Budapesti Pártbizottság 1968. október 2-i ülésének határozatára. Budapest, 1968. szeptember 26. 2. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

¹² A kérdéstről lásd Nagy Péter Tibor: Hittanoktatás az ötvenes években. Interneten: (http://www.epa.hu/00000/00011/00035/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_02_038-046.pdf - utolsó megnyitás: 2016. július 23.)

toztatni, ami addig az állami egyházpolitika törekvése volt: az egyház vonuljon vissza a templom falai közé, mondván, hogy a vallás magánügy. Ezt a vallásoktatási formát engedélyezte a hatalom, de a templomokban legálisan csak heti fél órában, korosztálybontás nélkül, feleltetés, házi feladat kizárásával lehetett katekézist tartani.¹³ Az 1960-as évek derekától – összefüggésben a kezdődő nemzetközi enyhüléssel és a Szentszék ún. keleti politikájával – egyre nagyobb számban akadtak olyan papok, akik a vonatkozó állami előírásokat óvatosan átlépve bővíteni merték a katekézis lehetőségeit. Következésképp 1965-től az ÁEH-s jelentésekben fokozott figyelmet szentelnek a templomi katekézis különböző változatai terjedésének.

Egy budapesti jelentés arról ír, „hogy a róm. kat. papok elsősorban a templomi katekézist használják fel leggyakrabban illegális vallásoktatás tartására. [...] ...a gyermekeket nem az istentiszteleti helyiségben foglalkoztatják, hanem beviszik a sekrestyébe, vagy esetleg a plébániára.”¹⁴

Szintén Budapestről szól a következő beszámoló 1966-ból: „Ma már megállapítható, hogy ez a lehetőség [a katekézis – Gy. Gy.] lényegében a vallásoktatás újabb, használatosabb módszerét jelenti a fővárosban. A templomi katekézisen való részvétel, egyrészt sokkal megnyugtatóbb a szülők számára mivel nem kell írásos hozzájárulást adniuk; kényelmesebb a papok számára mivel nem kell a különböző iskolákat látogatni; a gyerekek a »házhoz jönnek«. [...] Állami szempontból elsősorban azért nem megnyugtató a templomi katekézis-oktatás módja, mivel egyáltalán nem, vagy igen nehezen ellenőrizhető.”¹⁵

Az egyház ifjúságnevelésben felhasznált eszközrendszerének jelentős átalakulását regisztrálja az ÁEH egy 1967-es összefoglaló jelentése is. „A római katolikus egyház ifjúság felé folytatott tevékenységében bizonyos súlyponti változásokat tapasztaltunk. Fő módszer korábban az iskolai hitoktatás volt. Az iskolai hitoktatáson részt vevő gyerekek 1957 óta tartó rohamos csökkenése miatt az utóbbi időben a kevésbé kötött lehetőségek fokozott kihasználását szorgalmazzák.[...] A templomi keresztényoktatást, mint legális lehetőséget gyakran illegális módon bővítik. [...] Egyházi vélemények szerint ahhoz, hogy a[z iskolai – Gy. Gy.] hitoktatással egyenértékű legyen, bővíteni kellene. Pl. nemcsak templomban, hanem a plébániákon és magánházban is szervezhetőék. [...]”¹⁶

Az ÁEH vezetői értekezletén 1974. február 4-én Miklós Imre elnök kénytelen elismeri a templomi katekézis létjogosultságát a hitoktatáson belül, ugyanakkor a korlátokat is meghatározza. „Elsősorban a hitoktatás fogalmát kell tisztázni. A legszélesebben idetartozik mindaz, amit az egyház csinál. [...] Javaslatunkban meg kell mondani, hogy az ifjúság

¹³ A katekézissel kapcsolatos állami szabályzás mibenléte, forrása, pontos szövege további kutatást igényel. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1974. október 8-i ülésére készült „Javaslat a Politikai Bizottságnak a templomi hitoktatás (katekézis) egységes szabályozására” című előterjesztés a következőképpen fogalmaz. „A templomok többségében a papok a hivatalosan engedélyezett hetenkénti egy diákmisszió és egy félóra időtartamú katekézisen kívül többet tartanak...” Sem ebből a dokumentumból, sem a dokumentum által többször hivatkozott Paritásos Bizottság 1950. évi határozataiból nem derül ki, a „hivatalos” szabályzás forrása.

¹⁴ MNL OL XIX-A-21-d-0032-2/1965. Jelentés Budapest egyházpolitikai helyzetéről. Készítette: Turai István, 1965. április 16. 13.

¹⁵ MNL OL XIX-A-21-d-007/31-1966. Jelentés az 1966. év II. félévéről (Budapest).

¹⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0025/1967. Összefoglaló jelentés a római katolikus egyház hitéleti tevékenységéről. 6.

*hitoktatásának van egy iskolai formája, amely szabályozva van, és a katekézis oktatás, amely nincs szabályozva és szabályozni kell. [...] Elvileg nem tudjuk elvitatni az egyházaktól a [...] használatát, gyakorlatilag pedig nem tudjuk megakadályozni. Nem lehet megengedni, hogy a katekézist kivigyék a templomból. A helyet kell pontosan meghatározni, ez a lényeges. Ha megengedjük, hogy a plébániákon is legyen katekézis oktatás, abból rövid időn belül ifjúsági összejövétel lesz.*¹⁷

Kijelenthető, hogy a 1970-es évek közepére, elsősorban a „hallgató egyház” erőfeszítéseinek következtében az iskolai hitoktatás szerepét a hitre nevelésben átvette a templomi keresztény oktatás, azaz a katekézis, amely formájában és tartalmában is feszegette a hatalom által megszabott kereteket.

Hitmélyítés”, a világiak „apostolkodása”, új keretek és a hatalom válasza

A hatvanas évek végén egy másik ifjúságnevelést érintő folyamat is elindult. Ennek során a „hitmélyítés” jelszavával az alsópapság egyre több világi hívót vont be az aktív hitéletbe, beleértve a missziós tevékenységet is. Erre a jelenségre az ÁEH budapesti egyházügyi referense már 1967-ben felhívja a figyelmet: *„... vegyék figyelembe az egyházak tevékenységében megjelenő új vonásokat: [...] mind nagyobb gondot fordítanak a hívekkel való egyéni foglalkozásra. Fokozzák a világi »apostolok« bevonását, ezzel is eszméik dinamikusabb hirdetésére törekcsenek...»*¹⁸

Az ÁEH illetékeseinek külön gondot okozott, hogy a hitmélyítő, illetve az apostolkodásra előkészítő tevékenység teljesen új keretek között zajlott. Kis közösségeket hoztak létre, akik nem elsősorban a templomokban találkoztak, hanem a káplán szobájában, magánházaknál, kirándulásokon és egyéb közösségi alkalmakon. *„Az egyházi reakció – különösen a volt szerzetesek – nagy erőfeszítéseket tesz a fiatalok, elsősorban az értelmiségiek megnyerésére. Leggyakrabban ezen a téren sértik meg az állami rendelkezéseket: kirándulásokat, túrákat szerveznek, kulturális összejöveteleket rendeznek stb.”* – írja egy 1973-as összegző jelentés.¹⁹

A rendőri ellenőrzés, illetve a titkosszolgálatok bevetése kontroll alá helyezte az „illegális” tevékenységet, de megállítani nem tudta. Az intézkedést a Belügyminisztérium – nyilván pártutasításra -- az ÁEH-ra bízta,²⁰ akik pedig az egyház hivatalos vezetőivel szerették volna megfékezni a számukra nagyon veszélyes tendenciákat. Ez a kép bontako-

¹⁷ MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/c/1974. Jegyzőkönyv az 1974. október 21-i politikai munkatársi értekezletről. 4–5.

¹⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0032-14/1968. Javaslat a Budapesti Pártbizottság 1968. október 2-i ülésének határozatára. Budapest, 1968. szeptember 26. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

¹⁹ MNL OL XIX-21-d-002-1/d-1973. Jelentéstervezet az Agit. Prop. Biz. előtt és észrevételek (1973. nov. 27.) 5.

²⁰ A döntési mechanizmusok különböző szintjeit részletesen elemzi és bemutatja Köbel, 2005.

zik ki az ÁEH adekvát jelentéseiből, illetve egyéb irataiból. Egy példa: a rendőrség átíratva az ÁEH illetékesének 1970-ben: „Értesülésünk szerint Dabis László rk. káplán által létrehozott csoport nem megengedett összetartozás. A fent leírtak alapján indokoltnak tartjuk, Dabis László rk. káplánnak az ifjúság irányába végzett illegális szervező tevékenységének a megszüntetésére az ÁEH hatáskörében történjen intézkedés.”²¹

Az ÁEH irányítása az egyház hivatalos vezetőit használta fel a „csendőr” szerepére. Figyelemreméltó, hogy milyen módszerek alkalmazását várja szövetségesétől: „Egyházi szövetségeinket fokozottabban be kell vonni az egyházi reakció leleplezésébe, politikai, erkölcsi lejáratásába és elszigetelésébe.”²²

Újabb és újabb módszerek a hitre nevelés szolgálatában

Zenei rendezvények is lehetnek a hitre nevelés eszközei és így az „illegális nevelés” részei, vélekedtek az ÁEH hivatalnokai. Egy 1972-es jelentés szerint: „Az eltelt év tapasztalatai azt is mutatták, az egyházak észrevették, hogy általában nívós zenei rendezvényeik vonzó hatást gyakorolnak [...] a vallástól már többnyire távol álló fiatalabb korosztályokra is. Így, amikor csak alkalom adódik, szaporítják zenei-áhítat szerű rendezvényeiket... [...] A templom ugyanis rafinált, ügyesen manipulált pszichikai hatásaival, akusztikájával, térhatásával minden centiméterében az egyházat szolgálja és propagálja.”²³

Dr. Mona Gyula, az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya helyettes vezetőjének kérésére 1975-ben készített ÁEH-jelentésben az egyházi reakcióról hasonlóképpen megállapítják, hogy a már ismertetett módszerek (kirándulások, túrák, kulturális összejövetelek) mellett újakat alkalmaznak: „... élénkítik, szélesítik ének, zene, művészeti tevékenységüket, sajtómunkájukat, könyvkiadásukat.”²⁴

Ugyanebben az évben az ÁEH-jelentések rendre beszámolnak az egyház hitre nevelő nevelési eljárásainak komoly fejlődéséről „Az egyházaknak a fiatalság megnyerése érdekében kifejtett tevékenysége sokoldalúvá fejlődött. Figyelembe vesznek pszichológiai és gyakorlati tapasztalatokat, – így pl. a fiatalok zenei érdeklődését is. A templomi katekizistól és bibliamagyarázatoktól, a ministráns foglalkozásokig, minden alkalmat (kirándulások, stb.) megragadnak az ifjúság vallásos nevelésére”²⁵ – tartalmazza egy 1975-ben készült budapesti jelentés. A katolikus hitélet ifjúsági formáinak helyzetéről írott jelentés arra hívja fel az ÁEH vezetőinek figyelmét, hogy „az egyházi reakció [...] a katolikus elit szer-

²¹ MNL OL XIX-A-21-d-006-1-1970. Dabis László rk. káplán ügye. A Szolnok megyei rendőr-főkapitányság átíratva a Szolnok megyei Tanács ÁEH tanácsosának. Szolnok, 1970. október 8.

²² MNL OL XIX-A-21-d-002-1/e-1973. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásáról és a további feladatokról. 1973. november 28. 16. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

²³ MNL OL XIX-A-21-d-007-5/1972. Jelentés az 1972. évről. Budapest, december 23.

²⁴ MNL OL XIX-A-21-d-002-1-1975. Tájékoztató egyházpolitikánk néhány fontosabb tapasztalatáról. 3–4.

²⁵ MNL OL XIX-A-21-d-0032-3/b-1975. Beszámoló az egyházpolitikai tevékenység budapesti helyzetéről, Budapest, 1975. március 13. 3.

vezett képzésében – főleg az egyetemi ifjúság körében – fejt ki tevékenységét”.²⁶ Pest megyéből hitmélyítő összejövetelekről adnak hírt, amelyeken az eddig említettekhez képest új módszerek is felbukkannak. „Gyakran előfordul azonban illegális ifjúsági összejövetel szervezése »hitmélyítés« címén... [...] Csoportos színházlátogatást, bel- és külföldi kirándulásokat szerveznek, illegális külföldi irodalmat terjesztenek.”²⁷

A bázisközösségek megjelenése

„Az 1970-es évekre a vallási ébredés és megújulás jeleként megszorodtak a kisközösségek vagy bázisközösségek. Ez annyit jelentett, hogy fiatalok csoportjai a templomi gyülekezeten kívül jöttek össze, és így kivonták magukat az állami ellenőrzés alól...”²⁸ Talán ez tekinthető a „hallgató egyház” ifjúságnevelésért folytatott küzdelme legsikeresebb elemének.

1976-ban a Győri egyházmegye végzős teológusait látogatta meg az ÁEH elnökhelyettese, Straub István. A kispapok részéről itt merült fel komolyabban, hogy elégtelek-e a vallásgyakorlásra a meglévő keretek, szükség van szabadban, magánházaknál való összejövetelekre, ahol a fiatalok kötetlenül imádkozhatnak, zenélhetnek, táncolhatnak. Ezeket a vallásgyakorlási igényeket elégítenék ki a bázisközösségek. A kispapok felvetésére Straub István a következő módon reagált: „Ezt az egyház sem engedheti meg, mert az ilyen csoportos vallásos összejövetel lényegében az egyház szektásodását, atomizálását jelentené és ezek a csoportok kivonnák magukat az egyház vezetőinek irányítása alól.”²⁹ Bár az észrevétel nem volt megalapozatlan, az ÁEH elnökhelyettese valószínűleg nem a katolikus egyház egységéért aggódott...

A bázisközösségek felbukkanásáról küldött jelentést a Nógrád megyei egyházügyi titkár is: „Az országos szervezkedés részeként Nógrádmegyében is működött ún. hitmélyítő bázisközösség [...] Összejöveteleiket egy félreeső puztán és a plébánián rendezték. A vallásos elitképzésnek e szélsőséges és politikai töltettel is rendelkező megnyilvánulása mellett legális keretek között is kísérleteznek kiscsoportos formában elitképzéssel.”³⁰

A Pest megyei titkár is jelzi a bázisközösségek megjelenését, egyben határozott ellenőrzést sürget, sorolva a lehetséges – nem igazán ideológiai tartalmú – módszereket. „A már folyamatban lévő, vagy kibontakozott reakciót azonnal le kell leplezni. [...] megfelelő felelősségre vonást kell alkalmazni. /Államigazgatási, rendőri, egyházvezetői eljárás, lejárata a papság körében, esetleg a sajtóban stb./ [...] Ugyancsak politikai – de szükség szerint

²⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0025-2/a-1975. Jelentés a katolikus hitélet ifjúsági formáinak helyzetéről, egyházpolitikai megítéléséről, 1975. december 2. 6.

²⁷ MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye) 2.

²⁸ Balogh, 1997. 8.

²⁹ MNL OL XIX-A-21-d-008-2/1976. Feljegyzés a győri Hittudományi Főiskolán tett látogatásról. 6.

³⁰ MNL OL XIX-A-21-d-007-1/1976. 1976. évi jelentés – Nógrád megye. 6.

*államigazgatási eszközökkel is – ellensúlyozni kell a katolikus egyházon belül jelentkező bázisközösségek alakítását.*³¹

A Veszprém megyei titkár javaslata szerint a reakció elleni fellépés ajánlott eszközei: „Az elszigetelés és korlátozás mellett fokozottabban kell alkalmazni a megosztás és leválasztás céljából, a kifárasztást, a kiábrándítást.”³²

Az „egyházi reakció” helyzetéről és tevékenységéről ad átfogó képet egy ÁEH vezetőinek készült belső tanulmány 1977 végén. „Valamennyi felekezeten belül tapasztalható a hivatalos egyháztól független csoportosulások, kis közösségek létrehozására irányuló törekvések, melyek a hitmélyítés és lelki-elmélyülés jelszavával próbálnak utat törni. [...] Az u.n. bázisközösségek szervezésében a reakció [...] tudatosan épít a modern szociológiai és szociálpszichológiai felismerésekre. A vallásos tudat ápolása mellett a csoportkohézió erősítésére a hitbuzgalmi tevékenységen túlmenő, szélsőséges evangelizációs módszereket is alkalmaznak.”³³

A bázisközösségek elleni küzdelem az egyházpolitika központi kérdésévé vált a Kádár-korszak utolsó évtizedeiben. Ennek a kérdéskörnek további tanulmányozása azonban már túllép jelen munkám keretein.

Zárszóként

Vizsgálatom eredményként valószínűsíthető, hogy egyfajta katolikus „offenzíva” valóban létezett a vizsgált korszakban a hitre nevelés terén. Feltűnő, nagyon komoly átalakulás zajlott le az egyházi ifjúságnevelés és hitoktatás eszközeit, módszereit és lehetőségeit illetően csakúgy, mint a hatalomgyakorlás módjában. Ugyanakkor az időközben „puha diktatúrává” szelődülő Kádár-rendszerben a kor kifejezésével élve az ideológiai alapon antagonisztikusan szemben álló felek, vallásosak és marxisták, úgy tűnik megtalálták a kompromisszumos megoldást. Erre utal az általam vizsgált korszak végén, 1978-ban keletkezett összefoglaló munka, amely az állam és a katolikus egyház politikai együttműködési lehetőségeit vizsgálja: „A hitélet mélyítésére vonatkozó jogos igények kielégítését – a kölcsönös érdekek figyelembe vételével – megfelelő szabályzással biztosítani lehet. [...] A hitmélyítésnek újabb és újabb eszközei, csatornái vannak. Ezek felismerése, elemzése, ellensúlyozása állandó feladat.”³⁴

Az a kép alakult ki számomra, hogy bizonyos értelemben a szocialista állam és a katolikus egyház egyaránt sikeresnek értékelhette az 1978-ra kialakult helyzetet. A hivatalos

³¹ MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye). 6–7.

³² MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/R-1976. Az egyházi reakció elleni hatékonyabb harc feladatai Veszprém megyében. 8. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

³³ MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/d-1977. Az egyházi reakció helyzete és tevékenysége, 1977. november 30. 8.

³⁴ MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/a/1978. A politikai együttműködés helyzete és fejlesztésének kérdései. Debrecen, 1978. május 24. 8.

egyház az együttműködés gyümölcsének tudhatta be azt, hogy a szocialista blokkban a legnagyobb mozgástérrel rendelkezett, vezetői az állam által is megbecsült és kitüntetett közéleti személyiségek lehettek, a templomok nyitva voltak, és mint láttuk, a hitoktatás ügye is „kis lépésekben”, de előrehaladt. A „hallgató egyház” hűséges maradhatott hitéhez, meggyőződéséhez, és az ifjúságnevelés tekintetében új, modern és hatékony lehetőségekre talált. A szocialista államhatalom pedig a „divide et impera” elvet alkalmazva többnyire eredményesen tartotta ellenőrzése alatt a katolikus egyház tevékenységét, gyakorlatilag belülről irányítva azt. A szabályokkal korlátozott, de mégiscsak létező mozgástérnek köszönhetően az egyház és a vallásosság nem vált a társadalom belső feszítő erejévé, sőt – talán megkockáztatható a kijelentés – a belpolitikai konszolidáció egyik eszköze lett.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

- MNL OL XIX-A-21-d-0037/1967. A Belügyminisztérium tájékoztató átirata az ÁEH elnökének. Budapest, 1967. január 6.
- MNL OL XIX-A-21-d-0032-14/1968. Javaslat a Budapesti Pártbizottság 1968. október 2-i ülésének határozatára. Budapest, 1968. szeptember 26.
- MNL OL XIX-A-21-d-007/31-1966. Jelentés az 1966. év II. félévéről (Budapest).
- MNL OL XIX-A-21-d-0025/1967. Összefoglaló jelentés a római katolikus egyház hitéleti tevékenységéről.
- MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye). 2.
- MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye).
- MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/R-1976. Az egyházi reakció elleni hatékonyabb harc feladatai Veszprém megyében.
- MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/d-1977. Az egyházi reakció helyzete és tevékenysége, 1977. november 30.
- MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/a/1978. A politikai együttműködés helyzete és fejlesztésének kérdései. Debrecen, 1978. május 24.
- MNL OL XIX-A-21-d-0032-3/b-1975. Beszámoló az egyházpolitikai tevékenység budapesti helyzetéről, Budapest, 1975. március 13.
- MNL OL XIX-A-21-d-0032-2/1965. Jelentés Budapest egyházpolitikai helyzetéről. Készítette: Turai István, 1965. április 16.
- MNL OL XIX-A-21-d-007-05-1966. Jelentés az 1966. év első félévéről (Pest megye).
- MNL OL XIX-A-21-d-006-1-1970. Dabis László rk. káplán ügye. A Szolnok megyei rendőr-főkapitányság átirata a Szolnok megyei Tanács ÁEH tanácsosának. Szolnok, 1970. október 8.
- MNL OL XIX-A-21-d-007-5/1972. Jelentés az 1972. évről. Budapest, december 23.
- MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/c/1974. Jegyzőkönyv az 1974. október 21-i politikai munkatársi értekezletről.
- MNL OL XIX-A-21-d-002-1-1975. Tájékoztató egyházpolitikánk néhány fontosabb tapasztalatáról.
- MNL OL XIX-A-21-d-007-1/1976. 1976. évi jelentés – Nógrád megye.
- MNL OL XIX-A-21-d-008-2/1976. Feljegyzés a győri Hittudományi Főiskolán tett látogatásról.
- MNL OL XIX-21-d-002-1/d-1973. Jelentéstervezet az Agit. Prop. Biz. előtt és észrevételek 1973. nov. 27.
- MNL OL XIX-A-21-d-002-1/e-1973. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásáról és a további feladatokról. 1973. november 28.

MNL OL XIX-A-21-d-0025-2/a-1975. Jelentés a katolikus hitélet ifjúsági formáinak helyzetéről, egyházpolitikai megítéléséről, 1975. december 2.

Szakirodalom

- Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. Eszmélet, 1997.
- Balogh Margit: Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. Korunk, 2013/10.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.
- Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945 és 1989 között. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben. Kairosz Kiadó, Budapest 2008.
- Nagy Péter Tibor: Hittanoktatás az ötvenes években. (http://www.epa.hu/00000/00011/00035/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_02_038-046.pdf – utolsó megnyitás: 2016. július 23.)
- Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése. PhD-értekezés kézirat. ELTE BTK, Budapest, 2015.